

*Александрович Т.З.,
Малинка М.М.*

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ТВОРЧОСТІ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ З АНТИЧНІСТЮ

Творчість Григорія Сковороди багатогранна, вона потребує уважного прочитання текстів, глибини знань не лише з історії літератури як такої, а й суміжних наук: філософії, релігієзнавства, педагогіки, мистецтвознавства тощо.

Як геній, наш мислитель не належить одному певному часу. Звичайно, він виступає як письменник, котрий відбиває у своїй творчості теми, проблеми, реалії доби, в якій живе. Проте його погляди на світ, уміння створити, з одного боку, нібито універсальний образ, а з другого, – настільки індивідуальний і неповторний (наприклад Мойсея, Наркісса та ін.), дозволяє нам вести мову про Григорія Сковороду-сучасника, твори якого актуальні для будь-якої епохи. Саме це змушує науковців вже не одне сторіччя звертатися до його спадщини, намагаючись віднайти уніфікований код для розуміння всього багатства літературного світу нашого мислителя.

Письменник був напрочуд освіченою людиною. Про це свідчать його неодноразові посилання і на біблійну літературу, і на твори мислителів Античності й Західної Європи. Безумовно, про творчість Григорія Сковороди і її зв'язок з античною літературою, культурою написано не одне дослідження (І. Іваньо, І. Куташ, Ю. Лоциць, Г. Паласюк, В. Роменець, О. Туляков, Л. Ушкалов та інші), проте невичерпність теми очевидна, що дозволяє на сторінках даної розвідки дати власне розуміння впливу Античності на прозу мислителя.

Однією із домінуючих проблем у прозі Григорія Сковороди, навколо якої групуються всі інші («сродна» праця, щастя, подвійність натур, три світи, досконала людина тощо), є тема самопізнання. Це питання залишається актуальним впродовж багатьох тисячоліть, починаючи від зафіксованого заклик Сократа, написаного на храмі Аполлона в Дельфах: «Пізнай самого себе», і закінчуючи сьогоднішнім.

Проблема самопізнання активно опрацьовувалась українськими мислителями в добу Бароко. Зокрема, у творчості Петра Могили, Касіяна Саковича, Дмитра Туптала. В українському богомисленні того часу воно «поставало провідною формою сходження до Бога» [9, с. 302].

Сократ вважав самопізнання основою життя, критерієм поведінки. Людина повинна «задовольнятися малим, самим необхідним, бо багатство та честолюбство розбещують» її і стають джерелом «незгасаючого невдоволення тим, чим володіє, і стражданням з приводу того, чим не володіє» [1, с. 41].

Що ж означало пізнання людиною самої себе у морально-етичних та навчально-етичних творах нашого письменника?

Пізнати Бога для Григорія Сковороди означає пізнати людину, тому що через неї Він (Бог) бачить себе. Самопізнання світу через посередництво людини – це очі Господні. Таке око в мислителя «преблаженне і вічносяюче» [5, с. 9].

Пізнавши себе, на думку мислителя, людина народжується вдруге, воскресає, звільняється від рабства злої волі, матеріально-тілесних інстинктів, стає духовно вільною. Можливим це стає тоді, коли людина розкриє і зрозуміє свою суть: «Орѣшная сушая иста состоит не в коркѣ его, но в зернѣ, под коркою сокровенном, от котораго и самая корка зависит» [6, с. 172].

Враховуючи досвід античних, середньовічних, сучасних письменників, Григорій Сковорода вносить у концепцію самопізнання новий мотив, суто національний – серце є істинною людиною. Адже для українців характерне кордоцентричне сприйняття довкілля шляхом інтуїції, чуття.

Чи не найголовніша проблема людини – невміння використовувати свободу на користь собі. Досягнувши певного рівня задоволення тілесних потреб, вона починає бажати більшого. Як наслідок – народжується почуття задрощів, невдоволення собою й іншими, смуток. Адже в гонитві за примарними «благами» світу вона губить ще один цінний Божий дар – душу, яка в процесі накопичення матеріальних цінностей людиною поступово втрачає здатність співчувати, розуміти інших, любити ближніх. Саме тому для поєднання зовнішньої і внутрішньої людини письменник пропонує вихід – пізнання себе. Кожен повинен заглянути в найпотемніші закутки своєї душі, зрозуміти, чого прагне, узгодити бажання зі своїми можливостями; задовольнятися тим, що має. Тоді змучене людське серце досягне гармонії та земного щастя.

Досить часто розмови українського мислителя порівнюють із «сократичними діалогами» Платона. Звідси, припускає Ю. Лоциць, й походить прізвисько, котрим нерідко називають Григорія Сковороду, – «український Сократ» [3, с. 136]. Але водночас, застерігає цей дослідник, між способом викладу думок античного та українського філософів є відмінності. Сократ лише робив вигляд, ніби разом зі співрозмовниками шукає істину, котру вже давно знайшов. Григорій Сковорода не нав'язує опонентам певного методу мислення, а намагається допомогти у пошуках істини [3, с. 137]. Наявна в діалогах «доступність тону, їхній принципово-демократичний колорит – ось тут можна мовити про «сократичність» – характерну рису стилю Сковороди-письменника. Гумористичні пасажі й репліки, споріднені з відомим «сократичним зниженням», контрастують з глибоко серйозним

завданням розмов, дозволяють яскравіше виявити життєво принципові для автора теми» [3, с. 138].

Античний філософ Платон у своїй творчості теж торкався проблеми самопізнання. Згідно з його вченням, себепізнання стосується теорій анамнезису і становлення знань. Як стверджує дослідник А. Роменець, вона (ця теорія знань) «символізує творчу енергію людини, народжувану суперечністю між прекрасним і огидним, ідеальним і реальним, вічним і минулим, і зображається як рушійна сила сходження душі до естетичної досконалості та «повного знання» [5, с. 72].

Платон збагатив діалогічну форму в подальшому її розвитку. У написаних ним дискусіях зіштовхуються між собою не лише думки, але й їхні живі носії [8, с. 181]. Григорій Сковорода запозичує у Платона вимоги до тематики розмови, яку ведуть діючі особи. У діалогах Платона порушується тема сходження людини до вищого блага, що є проявом небесної любові [8, с. 181]. Тематика розмови персонажів творів Григорія Сковороди присвячена сутнісним проблемам людського буття. Жвавість мислення кожного з учасників діалогів додає динамічності творам.

Образи-персонажі творів Платон створював з реальних постатей – своїх друзів [8, с. 181]. Григорій Сковорода теж намагається досягти подібного ефекту присутності близьких знайомих, яскраво змальовуючи дійових осіб.

Між творами іншого грецького філософа Арістотеля і діалогами Григорія Сковороди також є схожість. Як і Арістотель, український мислитель досить часто використовує у своїх творах вступ або пролог («Наркісс», «Симфонія, наречення Книга Асхань», «Пря б'єсу со Варсавою» та ін.) [8, с. 183].

Вплив творчості давньогрецьких мислителів (зокрема, стоїків) можна помітити й у концепції щастя Григорія Сковороди. Але український філософ не підтримував твердження стоїків про подібність щастя з апатією. Основна думка вчення нашого письменника полягає в тому, що людина повинна вміти керувати своїми пристрастями, приборкувати їх [2, с. 337]. Цицерон же вважав джерелом духовного багатства, людського щастя природу. Якщо людина живе за її законами, вона щаслива [4, с. 6]. Епікур уявляв щастя як психічний стан, котрого можна досягти завдяки усуненню турбот, суму, страждань. Григорій Сковорода пов'язував щастя, кураж з безпосередньою діяльністю людини [4, с. 9]. Епіктет наполягав, що до щастя людина прийде лише через самовдосконалення [4, с. 12].

Крім творів античних мислителів, Григорій Сковорода активно розробляв у своїй прозі й античні сюжети. Так, для белетристики українського мислителя характерна політематичність, з якою читач

зустрічається вже в першому діалозі «Наркісс», де тема самопізнання звучить лейтмотивом. Не дивлячись на те, що основним тематично-ідейним спрямуванням творів є пошуки внутрішнього «я», Григорій Сковорода вводить підтеми (істинна людина, подвійність всього суцього, алегоричний світ Біблії), які в кінцевому результаті приводять до однієї глобальної теми. Самопізнання завдяки заглибленню у внутрішній світ, шлях до якого пролягає через примирення духу і плоті становить фабулу «Наркісса». Цікавим у діалозі є одноіменний герой, котрий автором трактується неоднозначно. З одного боку, він – символ самопізнання, а з другого – образ людини, самозакоханої у тлінну зовнішність. Цим образом письменник ніби закликає зміряти себе, тобто зрозуміти своє місце в світі, сприймати його не лише розумом, але й через призму власного серця.

Сюжет твору складається з двох колізій: перша – трактування письменником античної легенди про юнака, котрий закохався у своє відображення, як розуміння власної суті; друга – дискусія з приводу даної оповіді. Такі сюжетні лінії були необхідні для розкриття ідейно-тематичного спрямування діалогу: легенда потрібна як яскравий ілюстративний матеріал, причому досить відомий, але розтлумачений в дусі авторської концепції самопізнання; друга – безпосередня розмова, котра витікала з легенди і носила дидактичний характер. Конфліктна ситуація виникає через нерозуміння справжньої суті легенди, саме її у творі пояснюють Друг (сам мислитель), Квадрат та Памва – дійові особи діалогу. Намагаючись поєднати два проміжки часу (античну легенду і сучасну письменникові добу) у рамках одного твору, Григорій Сковорода утворює анахронізм. Це не помилка і не випадковість, а свідомо обміркований автором елемент, завдяки чому читач усвідомлює, що проблеми, котрі стояли перед людиною античності (життя і смерть, самопізнання, любов, дружба, зрада тощо), постають і перед людством у XVIII ст., вимагаючи нового підходу в розв'язанні, врахувавши досягнення і помилки попередніх епох. «Симфонія, нареченная Книга Асхань» є логічним продовженням попереднього діалогу: та сама тема, кількість осіб, конфліктна ситуація. Відрізняє її розвиток самої думки про самопізнання, котрий зумовлений частішим використанням цитат із Біблії та творів античних філософів, отців церкви. Обидва твори закінчуються порозумінням між співрозмовниками, а отже, Другові, Квадратові та Памві, котрі разом із Наркісом є носіями ідеї самопізнання як необхідної умови гармонійного людського життя, вдалося переконати своїх співрозмовників. У кожному прозовому творі Григорія Сковороди обов'язково присутня безпосередня думка самого автора, причому радить він читачеві з позиції як письменника, так і богослова. Досить часто богослов і письменник зливаються в одну особу, як це відбулося в

діалогах «Наркісс» та «Асхань», де самопізнання, вважає автор, можливе тільки завдяки заглибленню у власну душу.

Дотичним до композиції явищем у прозовій творчості Григорія Сковороди є цитування. Воно не просто данина жанровим вимогам того часу, а й підпорядковане авторській меті, задумові твору. Використання тієї чи іншої цитати у прозі письменника і змістове явище, і складова сюжетної колізії, навколо якої вибудовується композиція твору.

Поряд із цитатами зі Святого Письма, на сторінках творів письменника можна побачити й імена античних авторів. Слова, що належать Сократові розміщено на початку «Иконы Алквіадской»: «Иной живет на то, чтоб ѣсть, а я-де ѣм на то, чтоб жить» [7, с. 6]. Вони звучать лейтмотивом твору й ніби потребують подальшого розвитку. Таким логічним продовженням попереднього вислову є слова Епікура: «Сладости не отлагай на год». Горация: «Сладости не отлагай». Сенеки: «Живи днесь» [7, с. 6]. І нарешті, як авторський висновок висловлювання самого Григорія Сковороди: «Жизнь не то значит, чтоб только ѣсть и пить, но быть веселым и куражным, и сытость тѣлесная не даст куража сердцу, лишенному своая пищи» [7, с. 6]. Послання даних висловлювань у межах одного твору свідчать про подібність етичних принципів у нашого письменника і античних мислителів.

Проаналізований вище матеріал дає підстави стверджувати, що творчість Григорія Сковороди безпосередньо взаємопов'язана з літературою Античності. Це простежується на рівні тематики й проблематики (самопізнання, щастя тощо), використання спільних образів (зокрема, Наркісса), елементів композиційної побудови творів (Арістотель, Платон, Сократ), етичних принципів (задоволення необхідним, пізнання власної сутності). Глибина думок античних мислителів щодо розуміння процесів, які відбуваються в навколишньому світі й у самій людині, її бажання, страхи, сподівання є суголосними з поглядами українського письменника. Розв'язання цих питань не обмежується сторіччями, тому що кожне покоління намагається віднайти свої підходи, дати власний рецепт гармонійного співіснування людини і Всесвіту.

Упродовж багатьох тисячоліть суспільство прагне вивести формулу геніальності. Проте жодні вираховування не дозволяють виростити з пересічної людини генія. Можна стверджувати одне, що видатна особистість позначена якимось знаком, певною Божою печаткою. Тому геніальність накладає обов'язок на людину перед суспільством. Адже геній може наскрізь бачити негаразди людства, вмє передбачати майбутнє. Це важкий тягар, як правило, не зрозумілий для оточуючих. Визначна особистість – це, по суті, нещасна людина, котра приречена бути одинокою серед сучасників і возвеличеною серед

нащадків. Саме до цієї когорти одиноких у своїй величі геніїв належить і Григорій Сковорода.

ЛІТЕРАТУРА

1. Іваньо І. В. Філософія і стиль мислення Г. Сковороди / І. В. Іваньо. – К. : Наукова думка, 1983. – 270 с.
2. Куташ І. Категорія щастя в філософії Г. Сковороди / І. Куташ // Хроніка-2000. – К., 2000. – № 37–38. – С. 332–350.
3. Лошиц Юрий Михайлович. Сковорода. – М. : Молодая гвардия, 1972. – 224 с.
4. Паласюк Г. Б. Теорія «сродної» праці Г. Сковороди у контексті стоїчних пошуків щастя людини / Г. Б. Паласюк. – Л., 1999. – 19 с.
5. Роменець В. А. Ідея самопізнання і смислу людського життя у творчості Г.С. Сковороди / В. А. Роменець // Сковорода Григорій: Дослідження, розвідки, матеріали: Зб. наук. пр. – К. : Наукова думка, 1992. – С. 8–18.
6. Сковорода Г. С. Повне зібрання творів: У 2-х т. / Григорій Сковорода. – К. : Наукова думка, 1973. – Т. 1 – 531 с.
7. Сковорода Г. С. Повне зібрання творів: У 2-х т. / Григорій Сковорода. – К. : Наукова думка, 1973. – Т. 2 – 573 с.
8. Туляков О. Використання засобів античної драматургії в педагогічній творчості Г. Сковороди / О. Туляков// Визвольний шлях. – 2000. – № 6. – С. 76–84.
9. Ушкалов Л. Сковородинівський ейдос самопізнання у контексті українського літературного Бароко / Л. Ушкалов // Літературознавство: III Міжнародний конгрес україністів (Харків, 26–29 серпня 1996 р.). – К. : Обереги, 1996. – С. 302–308.

У статті розглядається взаємозв'язок творчості Григорія Сковороди з Античністю. Із цією метою проаналізовано прозові твори нашого письменника й праці античних мислителів. У розвідці стверджується думка, що можна знайти аналогію між літературною творчістю Григорія Сковороди й античних авторів на рівні тематики й проблематики, використання спільних образів, елементів композиційної побудови творів, етичних принципів. Авторка вважає, що глибина думок античних мислителів щодо розуміння процесів, які відбуваються в навколишньому світі й у самій людині, її бажання, страхи, сподівання є суголосними з поглядами українського письменника.

Ключові слова: діалог, композиція, Наркїсс, самопізнання, щастя.

The article focuses on the issue of relationship between Hryhoriy Skovoroda's works and antiquity. For this purpose, prose works of our writer and the works of antique thinkers are analyzed. The study argues the idea that it is possible to find an analogy between the literary work of Hryhoriy Skovoroda and antique authors at the level of themes and issues, usage of shared images, elements of works composition and ethical principles. The author considers that the depth of the thoughts of antique thinkers in understanding the processes taking place in the outer world and in human, his desires, fears and hopes are consonant with the views of the Ukrainian writer.

Key words: dialogue, composition, Narcissus, self-actualization, happiness.